

Religinė tapatybė lietuvių literatūroje

RELIGINĖ IR TAUTINĖ TAPATYBĖ ANTANO BARANAUSKO POETINĖJE AUTOREFLEKSIJOJE

Dalia Čiočytė

Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros docentė

Antano Baranausko kūryba kaip ryškus XIX a. lietuvių katalikiškosios tapatybės fenomenas ne kartą interpretuota, ypač išvalgiai – Juozo Ambrazevičiaus ir Antano Maceinos¹; Baranauskui kaip lietuvių katalikiškosios kultūros figūrai 2003 m. skirtas Lietuvos katalikų mokslo akademijos darbų tomas². Šio straipsnio tikslas – patyrinėti poetinės savimonės apraiškas Baranausko eilėraščiuose – ankstyvojoje kūryboje, kur savivokos tema itin ryškiai artikuliuojama. Kaip Baranauskas reflektuoja kūrėją Dievo ir tautos akivaizdoje, t. y. kokį santykį formuoja tarp katalikybės ir tautiškumo kaip poetinės savimonės pradų?

Teorines straipsnio atramas sudaro fenomenologinis dėmesingumas teksto koduoja-

nam suvokimui ir literatūros teologijos požiūris į literatūrą kaip potencialiai teologizuojančią³. Vadovaujamosi viena pamatinių metodologinių literatūros teologijos nuostatų: neredukuoti figūrinio kalbėjimo į teologines sąvokas (redukcijos atveju literatūra tebutų teologinių išvalgų dekoravimas, o literatūros teologinių prasmų tyrinėjimai vien tikrai iliustruotų teologinius teiginius). Literatūros teologijos formuojami analizės metodai skatina tyrinėti literatūros kūrinįje matomos teologinės minties *specifiką*: literatūrinis suvokimas / ma-

¹ Žr. Juozas Brazaitis, „Atspara prieš naujybes: Baranausko prieštaravimo galia“, *Juozas Brazaitis, Raštai* 1, Chicago, 1980, 447–455; Antanas Maceina, „Laiškai rašytojams (2): Apie poetą tautos akivaizdoje (Bernardui Brazdžioniui)“, *Aidai* 10, 1952, 455–465.

² *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis* 23, Vilnius: Katalikų akademija, 2003.

³ Taip žvelgiant, literatūros teologijos sąvoka aktualizuojama dviem prasmėmis: literatūros teologija kaip teorinė žiūra ir literatūros teologija (kitaip – „literatūrinė“ teologija: teologiniai literatūrinio mąstymo aspektai) kaip tyrimo objektas (žr. Dorothee Sölle, „Zum Dialog zwischen Theologie und Literaturwissenschaft“, *Internationale Dialog-Zeitschrift* 2, Freiburg, 1969; Czesław St. Bartnik, „Teologia ‘poietyczna’“, *Collectanea Theologica* 57 (4), 1987; Jerzy Szymik, *W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury*, Katowice: Księgarnia Św. Jacka, 1994; Jerzy Szymik, *Teologia na początek wieku*, Katowice–Ząbki: Księgarnia Św. Jacka, 2001.

tymas – tai specifinė suvokimo forma, pagrįsta operavimu tekstualių įvaizdžių ir motyvų struktūromis. Susitelkiama ne ties teksto paviršiuje eksplikuota, o ties Gilesniame semantiniame lygmenyje glūdinčia ir su meninės kūrinio organizacijos visuma susijusia teologine įžvalga (šia samprata remdamasis protestantų teologas ir kritikas Paulas Tillichas teologinę literatūros dimensiją laiko kūrinio gelmės matmeniu⁴). Tarpdisciplininė literatūros teologijos perspektyva aktuali aiškinantis Baranausko eilėraščiuose plėtojama kūrybos sampratą, turinčią svarbių teologinių elementų.

Ryšioji Baranausko kaip kūrėjo / poeto identifikacija – *Giesmininkas*; kūryba reflektuojama kaip *giesmė, giedojimas*. Poetinei giesmei Baranauskas priskiria dvasingumo gaivinimo, ugdymo, dvasios tobulinimo funkciją – imituodamas krikščionybės estetikos tradiciją (kuri poetą veikė pirmiausia per tuometės lenkų poezijos kontekstą). Eilėraštyje „Do panny Karoliny Proniewskiej“ („Panelei Karolinai Praniauskaitei“, 1855) adresatės giesmė metaforizuojama bibliiniu dvasinio peno įvaizdžiu (*Napełnia błogim mą duszę napojem*⁵), jos poveikis suvokėjui nusakomas kaip „religinių jausmų pynės ir kažkokia didesnė dorybės paskata“ (p. 444).

Plėtodamas poetinės giesmės sampratą, Baranauskas – vėlgi tradiciškai – išryškina religinio garbinimo pradą. Eilėraštyje „Do Pieśniarki Żmudskiej“ („Žemaičių Giesmininkei“, 1857) pakartojimų poetika kulminaciškai akcentuoja garbinamąją giesmės funkciją:

⁴ Žr. Paul Tillich, *Theology of Culture*, New York: Oxford University Press, 1964.

⁵ Antanas Baranauskas, *Raštai 1*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 78. Toliau Baranausko kūriniai cituojami tekste nurodant puslapį.

„Įkvėptoji giesmė“? „linksma / Švento Tikėjimo ir Bažnyčios giesmė“? „Dievo garbinimo giesmė“ (*pieśń [...]Bozkiego uwielbienia*, p. 126). Poetinė giesmė – tai „Dievo galybės ir garbės himnas“, žr. eil. „Wiosna (Do słowika)“ („Pavasaris (Lakštingalai)“, p. 473). Giesmė kaip garbinimo ir erdvėlaikio transcendavimo patirtis interpretuojama Baranausko eilėraštyje „Zkąd ten pokój w duszy gości...“ („Iš kur ta ramybė sieloje vieši...“, 1856). Velykinė šlovinimo malda apibūdinama kaip tobula giesmė, kurios „niekas, / Net Giesmininkas neišsvajos, / Savo auksinių svajonių dausose“; asmenišką giesmės patirtį artikuliuoja religinės nuostabos poetika: „Iš kur tiek grožio kiekvienoj giesmėj? / Iš kur tiek užsidegimo kiekvienose akyse? / Tiek linksmybės kiekviename veide?“ (p. 452). Įvaizdžių semantiniai niuansai ir jų dermės perteikia religinės ekstazės būseną: tai palaiminga antgamtinio pobūdžio – ne emocinė, o grynai dvasinė – patirtis, transcenduojanti jausmą: „Nei skausmo, nei džiaugsmo, / Bet brangus ir palaimingas [potyris], / Tartum pirmapradis gyvenimas“ (451).

Teologiškai apibrėžiant religinę giesmę, garbinimas (garbinamoji malda) laikomas esmine jos savybe. Maceina, svarstydamas religinio (ne vien tik bažnytinio) meno ir giesmės sampratą, *giesme plačiąja prasme* laikė kiekvieną meno veikalą, turintį garbinamąjį pradą. Garbinamoji malda, pasak Maceinos, yra žmogaus kūrybingumo skeidimasis: ne prašantis, o garbinantis (laisvas, atsitiesęs, patiriantis vargų ir turintis poreikių, tačiau jų neužgožtas) žmogus labiausiai yra kūrybos žmogus⁶.

⁶ Antanas Maceina, *Ora et labora: Bažnyčios ir kultūros klausimu*, Selci Umbro, 1987, 132.

Garbinamoji laikysena susijusi su nevilties, liūdesio įveika, su džiaugsmo patirtimi. Džiaugsmas kaip sielos skaidrėjimo išdava, džiaugsmo švytėjimas liūdesio fone – būdinga Baranausko religinio santykio žymė. Eilėraštyje „Siostrze w Bogu“ („Seseriai Dievuje“, 1857) adresatės giesmė įvardijama kaip Dievo įrankis, kuriuo jis atgaivina subjekto sieloje „Meilės, Tikėjimo ir Vilties spindulį“ (p. 470); eilėraštis keičia įprastinę teologinių dorybių vardijimo tvarką ir akcentuoja ne meilę, o viltį; psalmių parafrazėmis ir variacijomis pasakojama apie sielos vadavimą iš desperacijos:

Ir speigo krašte, ir Egipto žemėje
Savo duoną vilgiau karčiomis ašaromis.
Vilkau baises pančių žvangalus.
Nuo liūdesio ir nerimo išblyško mano veidas,
Ir linksmybė manęs šalinosi,
Nes širdis sustingo kapų šaltyje.
O šviesos ir žodžio išalkusi mintis
Išseko, sulaukėjo, tapo bevaisė... (p. 470)

Ekvivalentų konstravimo logika (poetiniiais įvaizdžiais ženklinant nutolimo nuo Dievo būseną) tiksliai rezonuoja krikščionybės tipologija: *vergovė, kapas, dykuma* (bevaisė žemė) nurodo metafizines žemumas; šiame semantiniame lauke – *ledas / šaltis* ir *tamsa. Krūtinę kausančio ledo* motyvas, itin svarbus Baranausko demoniškų įvaizdžių gramatikoje (plg. „Kelionę Petaburkan“), eilėraštyje siejamas su sielos pavasario metafora – „didžiuoju pavasariu polaidžiu“ (*wiosenna wielka powodź*). Metafiziniame šviesos, kaip tamsos opozicijos, kontekste interpretuojama kunigo pašaukimo samprata: „Miela toji tarnyba – Iš Tikėjimo židinio / Senti jame spindinčią šviesą“ (p. 470).

Įdomiausi tie kūrėjo autorefleksijos fragmentai, kurie giesmės (ir apskritai meno) sampratą gilina, komplikuoja. Eilėraštyje „Do

Pieśniarki Żmudskiej“ giesmė yra meno kūrinys, neįmanomas iki galo paaiškinti, atskleisti (implikacija – nurodantis subtilius, gelminius būties aspektus, išsprūstančius iš žmogiškojo suvokimo tinklo), – „nesuvokiamas skambesys“ (*rozdźwięk niepojęty*, p. 126). Transcenduojamoji poetinės giesmės galia itin savitai aiškina eilėraštyje „Wiosna (Do słowika)“. Poetas pasitelkia biblinę anapusbės kaip nesuvokiamumo nuorodą (*I Kor 2,9*: „Ko akis neregėjo, ko ausis negirdėjo, kas žmogui į širdį neatėjo, tai paruošė Dievas tiems, kurie Jį myli“). Meninės kūrybos aktas, anot eilėraščio autoriaus, – tai tų anapusinių „neregėtų ir negirdėtų“ būties klodų įžvalga, sunkiai paklūstanti žodinio kodavimo pastangai: „O gal grožis Tave taip žavi, / Kad Tu regi tai, ko nėra mačiusios akys, / Kad kalba nepajėgia perteikti Tavo jausmų, / Kad nėra formos Tavo mintims?“ (*A może urok tak Cię zachwyca, / Że Twoich czarów nie zna zrenica, / Że mowa uczuć twych nie określi, / Że nie ma formy dla Twoich myśli?* – p. 140, 473). Eilėraštyje „Pieśń“ („Giesmė“, 1858) poetas mėgaujasi meno nesuvokiamumu kaip magiška žavėjimo galia (giesmė – „nesuvokiamo užkeikimo paslaptis“). Paraleliai plėtojama teologinė giesmės nesuvokiamumo motyvacija: giesmė neprieinama galutiniam „išaiškinimui“ („Visas pasaulis – žmonės ir dvasios – / Neišaiškins nė mažiausio jos trupinėlio“), nes ji nurodo ne tik žemiškąją, bet ir dieviškąją tikrovę: „Nes nepažinūs yra išmintingi Dievo sprendimai“ (p. 496). Reflektuojama meno *suvokimo* patirtis: giesmės, kaip transcenduojančios įžvalgos, suvokimas, anot eilėraščio autoriaus, yra įkvėpimo malonė. Įdomiai išryškina „žinojimo“ ir „suvokimo“ skirtis: žmogui neprieinamas giliųjų būties slėpinių žinojimas, tačiau

teologinių dorybių triada (Baranausko žodžiais, „triguba malonė“, *potrójna łaska*) ir įkvėpimas, kaip Dievo dovana, žemiškąjį giesmės suvokėją netarpiškai priartina prie transcendentinių slėpinių: „Žmogui neduota žinoti, bet duota suvokti / Per Tikėjimą, Meilę, Viltį, duota patirti įkvėpimą“ (*Człek nie ma wiedzy – lecz ma rozumienie / Przez Wiarę Miłość, Nadzieję – natchnienie*, p. 173, 496)⁷.

Eilėraštis „Pieśń“ galimas skaityti kaip eiliuotas teologinis traktatas apie giesmės prigimtį. Pradedama intensyviu retoriniu klausimu apie giliausiąją giesmės esmę („Kas tu esi, giesme? Kame tavo paslaptis? Kame glūdi tavo galia [...]?“), kuris kartu yra ir autoriaus vidinio dialogo, poetinės savivokos klausimas. Transcendentinė giesmės esmė reflektuojama penkiais aspektais. Pirma, interpretuojamas biblinis sukūrimo pasakojimas. Aiškinama giesmės kaip gaivinančios dvasią samprata, Kūrėjo *tebūnie* traktuojant kaip „pašlovinimo giesmę“, įkvėpusią pasauliui gyvybę:

... Kai Dievas kūrė visatos sąrangą
Ir sutaikė priešiškus gaivalus,

⁷ Panašiai teocentriškai Baranausko kūryboje traktuojamas ir mokslas. Teologinę pažūrą į mokslą rezonuoja eilėraštis „Boże mych Ojców i całego Świata...“ („Mano Tėvų ir viso Pasaulio Dieve...“, 1856): nenuvertindamas mokslo, poetas atkreipia dėmesį į pažinimo prielaidas, įspėja dėl klaidingo suvokimo pavojų, kylančių iš žmogiškųjų suvokimo galių absoliutinimo: „[Žmonės] pasiruošę pamiršti Tavo šventą vardą / Ir visa [laiko] aklu likimu. / Jeigu juos išplėši iš tikriausios pražūties, / Jie laikys tai savo išvalgumo nuopelnais, / Įtemps visas proto spyruokles, / Kad visa išsiaiškintų savaip. / O savo protu matuodami Tavo sprendimus, / Ateria naujus savo klaidų šaltinius“ (p. 456). Poemoje „Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva“ (1859) ambivalentinis poetinės refleksijos judesys ir išaukština mokslą (mokslas apibūdinamas kaip pasaulyje, Dievo kūrinyje, glūdinčių Kūrėjo išminties ženklų tyrinėjimas), ir įspėja, jog mokslas nepajėgia galutinai paaiškinti pasaulio (nes neįmanoma iki galo pažinti pasaulio Kūrėjo išminties).

Kol dieviškas žodis dar nebuvo įkvėpęs gyvybės

Ir visas pasaulis atrodė kaip kapas –
Atšiaurus, niūrus, nederlus, plikas, –
Išmintis ir Meilė pirmąją pašlovinimo giesmę

Kūrėjo žodžiu „fiat“ – tebūnie – užgiedojo.
Tos giesmės garsai kaip žaibai perbėgo visatą

Per vandenį ir uolas,

Visuotinę gyvybę įliejo Dievo tvariniams,
Ir Dievo žodyje pradėjo gyventi platus pasaulis. (p. 496)

Teksto varijuojamą idėją apie giesmės ir gyvybės jungtį intensyviai plėtoja artimasis literatūrinis kontekstas. Eilėraščio „Cudny piosnki kwiat serce me i świat“ („Nuostabi giesmės gelė – mano širdis ir pasaulis“, 1856) subjekto giesmės nutraukimo bijo labiau nei kūno mirties – bijo būsenos, kurioje nesugebėtų atgaivinti giesmės net intensyviausiomis fizinio gyvybingumo pastangomis (*Choćby ostatnia nic życia pękła*, p. 93). Giesmės nutraukimo grėsmė siejama su metafizinio demoniško semantika (plg. „Anykščių šilelė“: nutraukianti giesmę „toj pati galybė“ yra ne tik politinė, bet ir metafizinė jėga). Baranausko kūriniuose giesmės nutraukimo motyvas yra savitai išryškintas kaip kategoriškas dvasios mirties ekvivalentas.

Kitas poetinės giesmės suvokimo eilėraštyje „Pieśń“ aspektas – kristocentriškumas. Formuojamas kūrinių „visuotinės giesmės“ vaizdas (plg. bibliinių psalmių leitmotyvą apie Kūrėjui „giedamą gyrių“); „visuotinė giesmė“ Baranausko poetinėje vizijoje regima kaip kryptanti į „Dievą, tapusį kūnu“, kuris savitai interpretuojamas: tai skambantis dieviškasis žodis (*Logos*), pagrindinė būties giesmės te-

ma: „O virš milijonų būties skardžiausiai / Skamba Gailestingumas – Meilė – Dievas, tapęs kūnu. / Jame prasiskleidžia visų būtis ir gyvenimas“ (p. 496).

Trečia, transcendentinį giesmės pobūdį „Piešni“ sieja su teologine žmogaus prigimties samprata (žmogaus prigimtis pažeista nuodėmės, tačiau jis sukurtas panašus į Dievą). Giesmė, anot Baranausko, nurodo žmogaus prigimtį tokią, kokia ji buvusi iki pirmosios nuodėmės. Giesmė –

Tai nutrupos žmogaus pirmąsias prigimties,
Kuri buvo tokia išbaigta ir vientisa,
Kad žmogus, susidedantis iš dvasios ir materijos,
Buvo Dievo atvaizdas – viso pasaulio esmė,
O esmė ir atvaizdas atitiko pirmavaizdį.
Tame atitikime, kaip dangus vandens stiklinėje,
Atsispindi visa prigimties esmė. (p. 497)

Žmogaus prigimties esmę įvardijus kaip „Dievo atvaizdą“, kelias į Dievą suvokiamas kaip vedantis per žmogiškumo gelmę. Suponuojama mintis, kad menas krypsta į Dievą siekdamas suvokti žmogų.

Ketvirta, giesmė dalyvauja per žmogaus prigimties išganymą: atkuria prigimties harmoniją („pusiausvyrą tarp aistrų“), „su Dievu sujungia“ (*[Człowiek] miłością z Bogiem w pieśni się jednoczy: / Trzyma swe rządce w ścisłej równowadze / I odzyskuje swą pierwotną władzę*, p. 175).

Penkta, poetinės giesmės prasmę Baranauskas sieja su anagogine (pasaulio atbaigos) giesme: „šventa giesmė“ prabyta (*tryska w pieśni świętą*) žmogaus dvasia, nuskaistinta kančių ir kovų (*duch w cierpieniach, walkach oczyszczony*), įsiliedama į „amžinosios giesmės“ (*pieśni wszechwiecznej*) srautą. Atkreiptinas dėmesys į Baranauskui būdingą dvasios vaizdo artiku-

liaciją žydėjimo, žaliavimo įvaizdžiais: dvasia „pražydusi malone, sužaliavusi laime“ (*taską zakwitły szczęściem się zieleni*, p. 175). Panašiai anagogiškai giesmė suvokiama ir eilėraštyje „Błogosławiony, kto z Bożej ręki...“: „Viskas susilieja į prigimties giesmę. / Ir sutviska ji gyvenimo pilnatvės spindesiu [...], / Ir darniame chore saldžiai įsipina / Amžinosios Giesmės aukso grandinėn“ (p. 469).

Tad poetinė giesmė mąstoma kaip dieviškojo žodžio – *fiat* ir *Logos* – aidas, persmelkiantis ir harmonizuojantis žmogaus prigimtį, jos gelmėje atrandantis Kūrėją.

Svarbus Baranausko poetinės savimonės sandas yra pranašo vaidmuo. Eilėraštyje „Wiosna (Do słowika)“ akcentuojamas „kilnios pranašiškos giesmės motyvas“ (*pieśń wielka, prorocza*, p. 140); „Žemaičių giesmininkės“ sumanymai įvardijami kaip pranašiški (*pomysł wieszczę*, p. 126). Eilėraštyje „Boże mych Ojców i całego Świata...“ poeto ir pranašo figūrų jungtis išplėtojama: romantinė poeto-pranašo samprata verčiama į krikščionybės kalbą, poeto figūra identifikuojama su bibliiniu pranašu. Imituodamas Pranašų knygų įvaizdžius ir intonacijas, kalbantysis prašo atsivertimo nusidėjėliams, laužantiems Dievo įsakymus ir garbinantiems medžiagines vertybes – „mamoną“ (*Holdy składają bezczesnej mamonie*)⁸. Biblinę pranašo įkvėpimo kaip *lūpų atvėrimo* metaforą (plg. *Ps 51, 15*: „Viešpatie, atverk mano lūpas, ir mano burna skelbs Tavąją šlovę“) Baranauskas interpretuoja *poetinio* įkvėpimo kontekste: subjektas prašo

⁸ Apie baranauskišką praktinio materializmo kritiką žr. Jonas Boruta SJ, „Ar vyskupo Antano Baranausko idėjos sulaukė ‘savo išauštančių metu’?“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis* 23, Vilnius: Katalikų akademija, 2003, 22–24.

Dievą atverti („atrišti“) lūpas, kad iš jų lietuši „nuoširdžios garbinimo giesmės“ (*I rozwiąż us-ta, by serdeczne pienia / Przed Twój Majestat niosły uwielbienia*, p. 106). Eilėraščio „W pocie czoła (do Poetów)“ („Veido prakaitė (Poetams)“, 1857) centre – opozicija tarp pranašo misijos ir demoniško *širdies kaustymo ledu* veiksmo; Baranauskis *širdies / krūtinės ledo* leitmotyvas šiame eilėraštyje siejamas (vėlgi taisyklingai krikščionybės vaizdinių sistemoje) su *dykumos* archetipu. Pastarąjį įvaizdį eilėraš-tis sukonkretina biblinės *Sėjėjo* parabolės erdvėje: vaizduojama sielos, neišželdinusios tikė-jimo, dykuma („bejausmiai abejonių, netikė-jimo tyrai“, p. 468). Poeto ir pranašo figūros traktuojamos sinonimiškai („O, pasaulio pranašai, dainiai, poetai!“); ir poetai, ir pranašai suvokiami kaip Dievo pasiuntiniai, siekiantys to paties dvasinio tikslo: „Kad [...] šviesa ir tie-sa, ir meilės daina / Sutirpdytų šalčio ledus žmonių širdyse“ (p. 468). *Giesminykas* Baranauskui yra poetas ir pranašas, Dievo skirtos misijos vykdytojas.

Eilėraštyje „Cudny piosnki kwiat serce me i świat“ romantinė poeto-pranašo vizija derinama su krikščioniška aukojimosi idėja (poeto egzistencinė paskirtis esanti aukotis tau-tai, atsižadėjus savęs); poetinis talentas suvo-kiamas kaip svarbiausia Dievo dovana, įgali-nanti aukotis „kitam“.

Kūrinio pradžioje įvaizdžių konsteliacijomis, pasakojimo fragmentų dermėmis mąsto-ma apie kalbančiojo dvasios būseną. Reiškia-ma priešprieša tarp dvasinės tikrovės (sinoni-miškai gretinamos su svajonės erdve: *duszą, marzeniem bujałem*) ir „gyvenimo“. Įdomus paradoksas: dvasinėje tikrovėje visa gyvybin-ga, nes tai „ne gyvenimas“ (*Wszystko tchnie życiem – [...] / Bo to nie życie... – p. 87*). Užme-

nama ir romantinė gyvenimo kaip vienos iš ga-limų tikrovių (tarp kurių reikšmingiausia – me-no tikrovė) samprata, ir krikščioniška nuosta-ta, kad tikriausioji tikrovė – dvasinė. Autorius įdomiai derina keletą savasties vaizdavimo perspektyvų: išcentrinio žvilgsniu poetinis sub-jektas regi *gėlę* kaip romantinę sielos vilionę⁹, o savastį transcenduojančiu žvilgsniu – save pa-tį ties bedugne, jos nesuvokiantį. Tarp švytin-čios gėlės ir subjekto kūrinio erdvėje tyro rū-kas ir tamsa: nematyti kelio, kuris vestų į uo-los viršūnę, desperatiškai stengiantis nepavyks-ta „prasiskverbti pro nakties šešėlių“ (*nocy nie przenikł cienią*). Įterpiamas metanaratyvinis komentaras aiškinant, kad teksto vizija iš es-mės nurodo ne uolos viršūnėje regimą aušros šviesą, bet dvasios šviesą / tamsą: „dvasioje jau nebešvietė aušra“ (*w duszy zorza już nie świe-ciła*). Kelias, kuris galėtų vesti teksto siekinio linkui, įvardijamas kaip gyvenimo kelias (*dro-ga życia*), Biblijoje turintis teisos egzistenci-nės laikysenos prasmę¹⁰. Teisingo kelio nera-

⁹ Žr. Audronė Žentelytė, „Nuostabi dainos gėlė...“, *Naujasis židinys* 6, 1994, 50–51.

¹⁰ Ne viename ankstyvųjų Baranausko eilėraščių pa-sirodo *homo viator* archetipas, kurio traktuotė poemoje „Kelionė Petaburkan“ yra įgavusi interpretacinės gėlmės (tautos istorinio kelio refleksija). Ankstyvojoje kūryboje *kelio* leitmotyvą („Pożegnanie Rumszyszek...“, 1853; „Noc poprzedzająca rozłąkę z rodziną“, 1853) lemia sentimentalizmo kanonas (prieš kelionę rašomas autorefleksyvus tekstas). Autorius aktualizuoja krikščioniškosios gyveni-mo kelio sampratos bruožus: subjekto kelionę sieja su demoniškų pinklių, pavojų baime ir tobulėjimo „pakopomis“, savikūra, nukreipta amžinojo gyvenimo linkui. As-meniškas gyvenimas mąstomas kaip (kelio) *visuma*: „Vyks-tu pavojingu slidžiu keliu / Į nežinomą pasaulį, / Kuriame visokias pakopas turėsiu pereiti [...] kol užbaigsiu gyveni-mo kelią / Ir amžinybėje susitiksiu su mielais protėviais“; kelias suvokiamas kaip klaidus labirintas („šėtono pin-klų / Visur pilna“; „doros takeliai yra siauri, ankšti ir už-tverti, / Užžėlę krūmais, piktžolėmis, vos pėdsakai ma-tos...“; išryškina vedlio, mokytojo, autoriteto figūros svarbą: „Sunku eiti pirmyn be vadovo ir patarimo“ („Pożegnanie Rumszyszek...“, 422). Biografiniame šio ei-

dimas Baranausko tekste krikščioniškai siejamas su dvasios mirties grėsme, nuodėme. Savivokos, savikūros procesas vaizduojamas kaip dramatinis vyksmas: kelio ieškoti sunku todėl, kad demoniškos galios tam tikslingai kliudančios, skleidamos tamsą ir joje slėpdamos kelius. Dvasios mirties vaizdą autorius kuria intensyvindamas *akmens* įvaizdžio semantiką: negyva uola (*martwa skala*)? suakmenėjusi gamta (*cala przyroda – jak skamieniata*)? Dievo pasaulis tarsi kapas (*świat Boży, gdyby mogiła*) ir galop subjektas kaip akmuo, likimo iššaukiamas į *tuščią* (demonišką *dykumos* konotaciją turinčią) ertmę tarp urvų, iš kur „pragaro galybės“ (*potęga piekiel*) siekiančios sielą nustumti į bedugnę (p. 89).

Subjekto patiriamą tamsą išsklaido *mergelės*, *dainės* regėjimas. *Mergelės* įvedimas į tekstą įgalina subjektą suvokti save, savo dvasios situaciją, nurodomą žiojėjančios bedugnės įvaizdžiu (*Zwracam na siebie zbląkane oczy – / Postrzęgłem przepaść pod memy nogi*, p. 90). Toks *mergelės* figūros vartojimas suteikia jai pamatinę archetipinę prasmę: Carlas Gustavas Jungas individuacijos teorijoje *animos* archetipą yra siejęs su įvairių savasties aspektų sąmoningo nušvietimo judesiu; panašiai *animą* interpretuoja ir šiuolaikinė archetipinė kriti-

liavimo kontekste vadovo prototipas yra Rumšiškių klebonas Feliksas Višinskis (1801–1887), tačiau autoritetingos išminties paieška – apskritai būdinga Baranausko tekstų žymė (plg. eil. „Krzak cierni i róza“). Svarbus išminties autoritetas Baranauskui yra Biblija; dialogas su Biblija visoje Baranausko kūryboje plėtojamas pirmiausia kaip individualios ir tautinės savivokos mokykla (imituojamos giliosios biblinės pasaulėvokos struktūros, kuriant vienas pačių įtaigiausių Šventojo Rašto interpretacijų visoje lietuvių literatūroje (plačiau žr. Dalia Čiočytė, *Biblija lietuvių literatūroje*, Vilnius: LLTI, 1999, 71–83).

ka¹¹. Archetipinis *mergelės* figūros pobūdis priartina Dante's Beatricės kontekstą: *mergelė* kūrinio subjekto dvasią nuskraidina „virš pasaulio sferų“ (*duch mój uniosła nad sfery świata...*) – intensyvinama teksto *mergelės* kaip kelrodės prasmė. *Mergelės* balsas šviesą aiškina kaip tikėjimo šviesą (*ten blask jest blaskiem wiary*); tikėjimo semantiką ryškina opozicinis „baisios abejonės“ polius. Tikėjimas kūrinyje suvokiamas kaip „tikroji“ diena, evangeliška išskleidanti tamsybes; tamsybes autorius apibūdina kaip liūdesį (*smutnej nocy cień*), netiesiogiai apibūdinamas tikėjimo šviesą kaip džiaugsmą ir taip užmindamas kūrinio pradžios priešpriešą tarp „ne gyvenimo“ palaimos ir „gyvenimo“ kančios. Kelrodiškoji *mergelė* akcentuoja krikščionišką *artimo meilės* sampratą kaip individualios kančios įveiką: „Ir užmirški savą nedalią, / O giedoki Broliams“ (*I zapomnij swej niedoli, / A dla Braci piej*, p. 92). Kūrinio koduojamoje gyvenimosios programoje *artimas* yra tautinė bendruomenė, „Broliai“. Imperatyvas „giedoki Broliams“ susieja krikščionišką tarnavimą *artimui* su poetine kūryba, su *giesminyko* misija. Tautinės bendruomenės ir religiniai idealai sujungiami garsiuoju, ne kartą cituotu moto: „Krašto viltis ir Dievo garbė“ (*Nadzieja kraju i Boża chwala*).

Religinį ir tautinį Baranausko poetinės savimonės aspektus harmonizuoja kūrybos kaip išganingos, pranašiškos giesmės „Broliams“ samprata. Baranauskui poetinė giesmė – tai dieviškojo *fiat* ir *Logos* rezonansas, kryptantis dievop per žmogaus prigimties gelmę, harmonizuojantis prigimtį ir sinonimiškas dvasin-

¹¹ Wilfred L. Guerin, Earle Labor, Lee Morgan, Jeanne C. Reesman, John R. Willingham, *A Handbook of Critical Approaches to Literature*, New York–Oxford, 1999, 177–182.

gumui. Plėtodamas giesmės sampratą, Baranauskas ne tik imituoja kūrybos teologijos tradiciją, bet ir savitai niuansuoja bei motyvuoja estetinę meno nesuvokiamumo, slėpingumo idėją. Tarp įvaizdžių ir motyvų, kuriais Baranausko eilėraščiuose artikuliuojama poetinė

savimonė, esama svarbių jo literatūrinio mąstymo visumai, talentingai plėtojamų poemose: tai *Giesminyko* figūra, *kelionė* kaip dvasios būseną, *širdies (krūtinės) stingdymas* kaip dvasinė skriauda, *giesmės nutrūkimas* kaip metafizinė mirtis, *liūdesio / džiaugsmo* oksimoronas.

RELIGIOUS AND NATIONAL IDENTITY IN ANTANAS BARANAUSKAS'S REFLECTION OF THE POETICAL SELF

Dalia Čiočytė

Summary

The article seeks to investigate Antanas Baranauskas's self-conception from the theoretical perspective of phenomenology and theology of literature. The focus of attention are the poet's early poems, as they demonstrate intensity of the poetical self-consciousness. Baranauskas interprets both religious and pa-

triotic sense of the poetical writing. He contemplates the transcendental meaning of poetry, creates the link between romantic / Biblical prophet and himself as a poet, between the Christian concept of *neighbour* and national feelings. Baranauskas's literary thought is ingenious and attentive to semantic undertones.

Gauta 2005 12 22

Priimta publikuoti 2006 10 03

Autorės adresas

Lietuvių literatūros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: *Dal13@takas.lt*